

PSYCHOANALYSE EN CULTUUR¹

Jonckheere Lieven

Deze tekst vormt een poging om te komen tot een principiële stellingname over de verhouding tussen psychoanalyse en cultuur, een principiële stelling die uiteraard 'persoonlijk' gekleurd is - zoals alle principes.

Ik vertrek daarbij van een vaststelling die ik als analyticus meer dan eens bij mezelf heb kunnen doen: als men mij vraagt om een woordje mee te klappen over een of ander aspect van onze cultuur, of een of andere culturele institutie, kunst, opvoeding, politiek, etc. - en ik zeg 'neen', dan voel ik mij schuldig ... als analyticus. Voordat ik zelf in analyse was geweest, voelde ik mij daarover niet schuldig, daarna wel. Hoe komt dat? Misschien heeft dat te maken met mijn in mijn eigen analyse uitgekristalliseerd overtuiging dat de verhouding van de psychoanalyse tot de cultuur, verre van onmogelijk of zelfs maar toevallig te zijn, een ethische aangelegenheid is, en dus noodzakelijk: een verhouding die, zoals Lacan zegt, "ne cesse pas de s'écrire", die dus niet ophoudt zich op allerlei toevallige wijzen te schrijven.

Meer concreet vertaalt zich dat ethisch gegeven voor mij in mijn alsmaar groeiende overtuiging dat het fameuze verlangen van de analyticus, waarover men het altijd heeft op het einde van een geslaagd genoemde analyse, dat dus dit verlangen van de analyticus slechts te bepalen of af te bakenen valt in verhouding tot de cultuur, en meer bepaald de verschillende culturele instituties². Dat verlangen van de analyticus lijkt mij immers in eerste instantie niet een privé-aangelegenheid te zijn, maar een nieuw uitgevonden culturele institutie. Vandaar dat elke analyticus het verschil moet proberen te maken, niet alleen voor zichzelf in de intimiteit van zijn eigen praktijk, maar ook naar een of ander publiek toe, tussen wat hij als analyticus doet enerzijds en anderzijds de kunst, de religie, de wetenschap, de politiek, de opvoeding, etc. Hij moet zich de vraag stellen: waarin ben ik als analyticus geen kunstenaar, geen wetenschapper, geen politicus, etc. Dat is de vraag van het verlangen van de analyticus.

Dit impliceert ook dat ik meen dat de analyticus zijn verlangen niet in de eerste plaats moet bepalen of laten bepalen als een strikt partikulier gegeven in verhouding tot de verschillende klinische beelden. De analyticus is immers geen nieuw ontdekt klinisch beeld. Het is dus minder belangrijk van te weten waarin mijn positie als analyticus verschilt van die van de neuroticus, psychoticus of pervers, dan waarin ze verschilt van die van de filosoof, estheet, etc. Men komt weinig tot niets te weten over de wijze waarop iemand 'het doet' als analyticus, als men vertrekt van en telkens terugplooit op de pathologische structuur waarmee hij in zijn eigen analyse geworsteld heeft en waaraan hij zich eventueel, en hopelijk voor hemzelf, ook voor een stuk ontworsteld heeft.

Dit inzicht of deze stelling, van het verlangen van de analyticus als een nieuw uitgevonden culturele institutie die door elke partikuliere analyticus moet gearticuleerd worden tegenover de bestaande culturele

¹29 november 1995, postgraduaat RUG

²In "Das Unbehagen in der Kultur" onderscheidt Freud twee bronnen van 'Unbehagen' of ongeluk: enerzijds de natuur (zowel de natuurkrachten buiten ons lichaam als onze driftmatige natuur), anderzijds de wijze waarop we onze verhoudingen tot de medemensen zelf hebben geregeld. Met deze sociale bron van ons ongeluk kunnen wij ons niet verzoenen: we kunnen maar niet inzien waarom deze met de beste bedoelingen van het grootste geluk voor het grootste aantal door onszelf geschapen inrichtingen ons noodzakelijk ook ongelukkig moeten maken. S. FREUD, GW XIV, pp. 434 en 444. Onder de noemer 'culturele instituties' verwijs ik naar deze Freudiaanse 'inrichtingen'.

instituten, die stelling opent, wat mij betreft, heel wat interessante perspectieven. Ik zet er een aantal op een rijtje.

1. "Le désir de l'analyste ... est un désir d'obtenir la différence absolue"³

Die stelling kan bijvoorbeeld al toelaten om een verschuiving teweeg te brengen in de sympathie en overigens ook zeer vruchtbare gewoonte van onderlinge kritiek tussen analytici. Zeg tegen mij nooit dat ik een zware dwangneuroticus ben, of lichtelijk paranoïde. Dat interesseert mij eigenlijk niet, daaraan heb ik niets. Ge moet het mij echter wel zeggen als de manier waarop ik mij als analyticus profileer een religieus, fascistisch, wetenschappelijk of zelfs artistiek tintje zou hebben. Zoiets stemt mij als analyticus tot nadenken, dat stelt mij in vraag in mijn verlangen.

Wat mijn eigen geval betreft, ik kan uiteraard maar van daaruit spreken, zal het waarschijnlijk niet onopgemerkt zijn gebleven dat ik nogal eens de neiging heb om mij te verdiepen in het verschil tussen de positie van de analyticus en die van de kunstenaar. Dat onderscheid is voor mij een vraag. Ik laat U even in mijn kaarten kijken.

In eerste instantie heb ik mij bijvoorbeeld geïnteresseerd voor het verschil tussen Freud en de kunstenaar, vanuit Freuds autoanalyse, met centraal Freuds mengeling van afgunst én schrik tegenover die kunstenaar die, in zijn mythische termen, als jongste zoon door de moeder beschermd is geworden tegen de kastratie door de oervader en die dan ook een directe toegang zou behouden hebben tot de moeder als Vrouw. Denk maar aan Da Vinci's greep op het mysterie van De Vrouw, met zijn Mona Lisa; wat volgens Freud slechts mogelijk is vanuit zijn gegrepenheid in de intimiteit van zijn moeder als Vrouw. Freud daarentegen, als analyticus in dienst van de Naam-des-Vaders, gaat gebukt onder de kastratie en heeft dus geen directe toegang tot De Vrouw. Als analyticus moet ik dus symbolisch betalen voor wat de kunstenaar zomaar in de schoot geworpen wordt.⁴

Een tijdje geleden ben ik dan gebeten geraakt door wat ik een Lacaniaans kunstenaar zou willen noemen. Marcel Duchamp is voor mij degene die, na een soort artistieke 'traversée' van zijn fantasma, zogezegd zou gestopt zijn met kunstenaar-zijn. Dat wil zeggen dat hij daarna nooit meer door de moederlijke muze geïnspireerd zou schilderen, maar integendeel een soort fundamentele onverschilligheid zou kultiveren als selectiekriterium voor wat thans een nieuw cultuurgood is geworden onder de naam 'ready-made'. Bijvoorbeeld zijn Mona Lisa met snor en geitesik. Het interessante is nu dat die onverschilligheid, in het geval van Duchamp, in verband kan gebracht worden met de door hem heel zijn leven lang als pijnlijk ervaren onverschilligheid van zijn moeder jegens hem, wier lieveling en beschermeling hij om redenen die ik hier niet verder kan uitleggen niet kon zijn. De vraag die ik mij stel is of Duchamps onverschilligheid of afwezigheid van elk esthetisch genot bij de selectie van zijn ready-mades, ondanks haar duidelijk oedipale basis, niet ergens een vergelijkingspunt oplevert voor de ongeïnspireerde, uiteindelijk niet-artistieke wijze waarop een analyticus zou moeten interpreteren⁵. Misschien probeer ik wel door mijn belangstelling voor Duchamp mijn eigen neiging tot poëtische interpretaties te beteugelen, interpretaties die te mooi zijn om waar te zijn.⁶⁷

³J. LACAN, Le Séminaire Livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse, Seuil, Paris, 1973, p. 248.

⁴Zie bijvoorbeeld L. JONCKHEERE, Le désir de l'analyste et l'artiste, Che Vuoi? Revue du groupe d'étude de Liège ECF, Mars 1992, nr. 4, pp. 7-22.

⁵Ik denk hierbij aan Freuds 'gelijkzwevende opmerkzaamheid'.

⁶Zie onder andere L. JONCKHEERE, Marcel Duchamp en het fantasme "La mariée mise à nu par ses célibataires, même", publikatie in voorbereiding.

⁷Misschien gaat dit alles eerder over de akt, als analytisch antwoord op het reële van de onmogelijke seksuele verhouding of De

Naast die pogingen tot vergelijking van de analyticus met verschillende types kunstenaar, de klassieke Freudiaanse en de moderne Lacaniaanse, heb ik mij ook gewaagd aan een andere belangrijke culturele institutie, de politiek namelijk. Wat is het verschil tussen het verlangen van de analyticus en dat van de politicus. Als ik mij niet vergis is het vooral daarvoor dat ik hier 'ontboden' ben. En dat doet mij deugd, want ik kan U wel verklappen dat mijn eerste aarzelende stappen op dit gebied weinig tot geen begrip hebben ontmoet in analytische kringen. Via de geëigende omwegen heeft iemand mij zelfs laten weten dat ik mij maar beter kon blijven amuseren met de vergelijking tussen analyticus en kunst, met als expliciete zedenles: schoenmaker blijf bij je leest, of analyticus blijf achter je divan. Zedenles die het griezelige beeld oproept van een enorme, fallusachtige leest waarop de analyticus al zijn analysanten gelijkelijk zou proberen te schoeien. Een seksueel fantasma dat niet het mijne is.

Ik denk zelf dat het enige wat men mij als analyticus kan kwalijk nemen niet zozeer is dat ik mij heb durven inlaten met politiek - dat zal iedereen op een of andere dag moeten doen, en misschien wel vroeger dan men denkt - maar wel dat ik mij tot nog toe te weinig heb ingelaten met het zoeken van de specificiteit en de artikulatie van mijn verlangen als analyticus tegenover nog een aantal andere culturele instituties, zoals bijvoorbeeld de religie en, vooral, de wetenschap. Voor mij echter is, vanuit mijn persoonlijke geschiedenis, de verhouding tussen psychoanalyse aan de ene kant en kunst en politiek aan de andere kant het meest dringende. Ik kan mij inbeelden dat voor andere analytici, vanuit hun geschiedenis, de afbakening van hun verlangen tegenover andere culturele instituties dringender is.

Het lijkt mij dan ook een soort ethisch principe dat elke analyticus zich in eerste instantie moet bezig houden, niet met zijn eigen neurose, zoals Freud wel eens zei als men hem op zijn neurose wees, maar met de afgrenzing en artikulatie van de nieuw uitgevonden culturele institutie die het verlangen van de analyticus is tegenover de reeds gegeven culturele instituties, waarmee hij, vanuit zijn eigen neurotische, perverse of zelfs psychotische levensverhaal het meeste affiniteiten heeft. Dit lijkt mij interessanter, niet alleen voor elke analyticus maar ook voor de theorie en misschien ook voor het verenigingsleven, dan dat elke analyticus zich direct zou bezig houden met het klinische beeld waarmee hij, ondanks zijn analyse, toch onvermijdelijk bepaalde affiniteiten heeft behouden. Een pleidooi dus tegen dit soort autoanalyse dat tot subjectieve en kollektieve impasses leidt.

2. Het verlangen van de analyticus als positief selektiekriterium versus zijn psychopathologie als negatief selektiekriterium

Het verlangen van de analyticus als een nieuwe culturele institutie die door elke partikuliere analyticus vanuit zijn eigen geschiedenis moet geartikuleerd worden tegenover de reeds gegeven culturele instituties, die stelling opent nog andere perspectieven. Onder andere voor de selectie of erkenning van analytici. Ik denk inderdaad dat die stelling niet meer toelaat van a priori iemand af te wijzen omwille van één of andere met de analytische positie onverzoenbaar geachte psychopathologie. Daartegenover herhaal ik dat het geen enkele zin heeft om de analytische positie direct te konfronteren met één of ander klinisch beeld. Waarom zou een homoseksueel niet als analyticus kunnen werken; dit is inderdaad een historisch gemiste kans van de psychoanalyse in Nederland, waar men op een bepaald moment gepoogd heeft om de uitoefening van de psychoanalyse toegankelijk te maken voor homoseksuelen. Een homoseksueel kan mijns inziens zeer goed als analyticus werken, zolang, en dat is het belangrijkste, zijn homoseksualiteit hem maar niet doet verglijden in de met de psychoanalyse onverzoenbare culturele institutie van de (seksuele) opvoeding, wat in een perverse

vorm van psychoanalyse zou resulteren. En waarom zouden we niet mogen erkennen dat een groot paranoïcus als Wilhelm Reich terzelfder tijd een zeer groot analyticus is geweest, toch in de periode voordat zijn paranoïa het onderscheid deed vervagen vooreerst tussen psychoanalyse en politiek en later tussen psychoanalyse en wetenschap. Het is dus niet doordat hij paranoïde was dat we Reich vanaf een bepaald moment geen analyticus meer kunnen noemen, maar wel doordat hij vanaf een bepaald moment (messianistische) politicus en later ook (delirante) wetenschapper dacht te moeten zijn.

3. Het verlangen van de analyticus als culturele institutie is in se therapeutisch

Het verlangen van de analyticus als een nieuwe culturele institutie kan ook een nieuw licht werpen op de vraag of de psychoanalyse een therapie is of niet.

Om te beginnen moeten we er vanuit gaan dat alle culturele instituties therapeutisch werken, elk op hun eigen specifieke wijze en elk met hun eigen artefakten. Maar ook dat die zelfgeschapen culturele instituties het enige zijn dat voor de mens therapeutisch werkt. De cultuur is de bron van een onbehagen, maar ze is terzelfder tijd ook de enige therapie voor dat onbehagen. Godsdienst is opium voor of van het volk, zegt Marx. En voor Freud is de kunst een "Linderung" of troost. De wetenschap geneest ons tegen onze verlangen in. En ook de politiek wil, hoe revolutionair ook, in feite niets anders dan het herstel van een vroegere toestand. En de natuur tenslotte werkt slechts therapeutisch voor het onbehagen in de cultuur in de mate dat ze, met de ecologie, ook een culturele institutie aan het worden is. Therapie alom dus.

De vraag die zich stelt is of de psychoanalyse zich moet schikken onder de bestaande culturele instituties, in de eerste plaats de wetenschap, en dus een therapie zal worden zoals alle andere. Of als de psychoanalyse, zoals ik meen, zich eerst moet profileren en waarmaken als een nieuwe culturele institutie naast, en dus niet in de plaats van godsdienst, wetenschap, kunst, opvoeding, etc. - om zich dan, als culturele institutie, te ontpoppen tot wat Lacan ergens bestempelt als "*une thérapeutique pas comme les autres*"⁸. Er moet mijns inziens dan ook geen onderscheid gemaakt worden tussen het therapeutische belang van de psychoanalyse en haar culturele belang, wat Freud wel eens deed. Het cultureel belang van de psychoanalyse is immers haar therapeutisch belang, of het eerste is toch de noodzakelijke voorwaarde voor het laatste. In de praktijk van de dagelijkse psychopathologie kunnen we voldoende ervaren dat het voor veel mensen een hele opluchting betekent, en dus therapeutisch werkt, van tegen iemand te kunnen klagen die niet antwoordt als een wetenschapper, een pastoor, een politiker, een opvoeder, etc. De psychoanalyse moet dus proberen een antwoord te ontwikkelen op het gat in de markt van de bestaande culturele antwoorden op het probleem van het verlangen. Ze moet het subjeet er in geen geval toe brengen van zich te verzoenen met één van die onbevredigende antwoorden.

Ik wil er in dit verband ook op wijzen dat Freud, in zijn functie van analyticus, zichzelf nooit heeft beschouwd als in eerste instantie therapeut - een kwalifikatie of kwaliteit die hij wel grif toekende aan volgens hem op dat vlak veel meer begiftigde collega-analysici, bijvoorbeeld Ferenczi, of Groddeck. Dit was niet alleen zo in de praktijk, waarin Freud inderdaad van langsom minder therapeutisch bedoelde analyses deed, en van langsom meer analyses van cultureel belangrijke bezoekers uit den vreemde om hen zichzelf persoonlijk van de waarde van de psychoanalyse te laten overtuigen. Ook in de theorie ging Freud zich van langsom minder interesseren voor de klinische beelden van neurose, psychose en perversie, en van langsom meer voor de grote culturele instituties. In zijn geval was dat dan voornamelijk de religie, waarbij Freud vooral probeerde om de specificiteit van de analytische positie, met het belang van de Oedipale vader, af te bakenen tegenover

⁸J. LACAN, Ecrits, 324.

zijn religieuze variant van de Naam-des-Vaders.

En als men later Lacan, overigens ten onrechte, heeft verweten dat hij de kliniek en haar therapeutiek verwaarloosde, dan is dat ook slechts kunnen gebeuren omdat hij, in de lijn van de laatste Freud, ook heeft geprobeerd om eerst en vooral de psychoanalyse als nieuwe culturele institutie te funderen. In zijn termen is dat dan onder andere de psychoanalyse als een nieuw discours.

Tenslotte zijn het, tussen de grote theoretici Freud en Lacan, ook juist de grote Freudiaanse therapeuten die, aan de grens van hun verlangen om te genezen aanbeland, zich hebben opgeworpen als de grote voorvechters van een maatschappelijk-culturele revolutie. Denken we maar weer aan Wilhelm Reich. Deze gedreven Freudiaanse therapeuten hadden immers in hun kliniek aan den lijve ervaren en, soms op delirante wijze, ook begrepen dat de psychoanalyse niet therapeutisch kan werken zonder een onderliggende, structurele culturele verandering. Het verschil met Freud en Lacan is echter wel dat ze geprobeerd hebben om met de psychoanalyse de bestaande culturele instituties te wijzigen, zonder eerst te proberen om de psychoanalyse zelf te gronden als een nieuwe culturele institutie met een eigen daaraan inherent therapeutisch effect.

In de lijn van die redenering denk ik inderdaad ook, dat als de psychoanalyse zich voor andere culturele instituties moet interesseren, zoals dat hier nu gebeurt, dat ze die dan niet analyseert met therapeutische bedoelingen. Ze moet er niet voor zorgen dat die andere instituties beter draaien, of ze eventueel bestrijden. De psychoanalyse is niet de therapie, of de metatherapie, van de therapieën die alle culturele instituties in essentie zijn. De psychoanalyse analyseert enkel die culturele instituties op zoek naar haar eigen radikaal nieuwe identiteit als culturele institutie en, in een en dezelfde adem, ook als "une thérapeutique pas comme les autres" - wat het publiek, zo zegt Lacan, van de analyticus verwacht.

4. Van pre-analytische 'Neurosenwahl' tot analytische 'Culturwahl'

Tot slot kan de conceptie van het verlangen van de analyticus als een nieuwe culturele institutie ook toelaten om op het einde van de analyse een bredere visie te ontwikkelen dan de laatste tijden gebruikelijk lijkt geworden in sommige Lacaniaanse kringen.

Ik val meteen met de deur in huis: mijns inziens brengt de psychoanalyse, indien ze tot het einde gevoerd wordt, het subjeet tot een punt dat ik, met een referentie naar Freuds 'Neurosenwahl', zal aanduiden als dat van een 'Culturwahl'. Ik zou ook kunnen zeggen dat de psychoanalyse het psychisch accent verschuift van de 'Neurosenwahl', die een bepaald subjeet in een impasse en van daaruit ook in analyse heeft gedreven, naar een 'Culturwahl', die dit subjeet uiteindelijk kan toelaten om een soort dubbel punt achter die analyse te zetten. Wat het subjeet, in het beste geval, toelaat om zijn analyse te beëindigen, dat is niet het inzicht in zijn fundamentele en als dusdanig onveranderbare klinische structuur - "Ik ben hysterisch" - en de aanvaarding daarvan - "en ik heb er zelf voor gekozen". Dit heeft uiteraard een bepaald, niet te onderschatten therapeutisch belang. Belangrijker echter dan die 'nachträgliche assumptie' van die oude, ooit in traumatische omstandigheden verplicht gemaakte neurosenkeuze, is een nieuwe ontdekking die ik ook als een keuze van het subjeet zou willen beschouwen. De ontdekking namelijk dat zijn partikuliere verlangen - hoe neurotisch, psychotisch of pervers ook in zijn structuur - toch altijd langs één of andere kant past in één welbepaalde voorafgegeven culturele matrijs: filosofie, religie, kunst, politiek, opvoeding, wetenschap, etc. - of daarin juist nergens past. In dit laatste geval kan dit verlangen dan nog asiel vinden in de nieuw uitgevonden culturele matrijs die de psychoanalyse is.

Deze ontdekking noem ik een keuze, omdat daarvoor, op het moment dat het subjeet nog volledig

gegrepen zat in zijn 'Neurosenwahl' als hoofdbekommernis van zijn bestaan, omdat het subjeet op dat moment zijn verlangen nog beschouwt als een strikt individueel of partikulier gegeven dat juist zijn eigenheid zoekt of zoekt te vrijwaren door zich, op hysterische wijze, te blijven verdelen over verschillende culturele instituties. Op dat moment, in zijn neurose, is het subjeet gelovig, artistiek, wetenschappelijk, bijgelovig, en eventueel zelfs psychoanalytisch op een puur opportunistische wijze - dus wanneer het hem goed uitkomt ... om de waarheid van zijn eigen verlangen te vermijden. Dit is het soort geschipper tussen verschillende discours, het geen dupe willen zijn van één discours dat Lacan ergens bestempelt als een 'débilité mentale'.⁹

Op dit vlak kan de psychoanalyse het subjeet tot een keuze brengen. En niets zegt vooraf dat dit een keuze voor de psychoanalyse zou moeten zijn. Tegengesteld aan wat men soms lijkt te denken in sommige analytische kringen leidt een tot het einde doorgedreven psychoanalyse niet noodzakelijk tot een keuze van de analytische positie. Wel kan een psychoanalyse een subjeet ertoe brengen om zich niet meer volledig te laten verlammen door zijn klinische structuur (neurose, psychose, perversie), en radikaal te kiezen voor bijvoorbeeld de kunst, de wetenschap, de filosofie, de opvoeding, maar ook - waarom niet, hoewel Freuds asse ongetwijfeld weer vuur zou vatten - de religie-als-culturele-institutie.

Dit laatste geval, van de religie, lijkt mij paradoxaal genoeg zelfs één der interessantste gevallen om te tonen dat het op het einde van de psychoanalyse om een echte keuze gaat, een keuze zelfs in de zin van een gok. Op dit punt is het immers geen kwestie van een bepaald geloof waartoe het subjeet zich bekent: het geloof in de wetenschap, het geloof in de kunst, het geloof in God, het geloof in de politiek, eventueel zelfs het geloof in de psychoanalyse. Het geloof in god, of het geloof strictu sensu is dus slechts één der mogelijke culturele keuzes op dit punt - zoals ook de psychoanalyse, die op geen enkel punt een kwestie van geloof is, ook slechts één der mogelijke keuzes is. In verband met die paradoxale keuze van het geloof denken we uiteraard aan de fameuze 'Pari de Pascal'. Voor Pascal is het ware geloof in de grond eigenlijk geen kwestie van een naïef geloof, maar wel van een berekende gok. Als god blijkt te bestaan wint de 'gelovige' na dit leven een oneindig aantal oneindig gelukkige levens terug. Als god niet blijkt te bestaan, heeft die 'gelovige' slechts dit enige nietige bestaan op aarde verspeeld. Dat eigen leven zet men dus niet op het spel vanuit de delirante zekerheid van het geloof, maar in een berekende keuze - wat we gerust een akt kunnen noemen. En daartoe is, dat moeten we erkennen, in de eerste plaats een soort ethische moed voor nodig, in die zin zelfs dat een subjeet niet afstapt van zijn verlangen.

Eenzelfde gok, en dus niet een geloof, lijkt mij aan de basis te liggen van alle andere culturele keuzes, die van de psychoanalyse inkluis, in zoverre ze een authentieke, ethische akt vormen; dit wil zeggen in zoverre het eigen verlangen daarin volledig op het spel gezet wordt.

Het verlangen als een gok op een bepaalde culturele institutie heeft als interessantste kenmerk dat daarbij het probleem van het verlangen, of zijn reële onmogelijkheid, intact gelaten wordt. Sterker nog: het lijkt mij pas vanuit die gok, vanuit die potentiële doch nog niet gerealiseerde oplossing dat het subjeet zich voor het eerst kan veroorloven van dat probleem voor het eerst echt in zijn onmogelijkheid onder ogen te zien. De gok op één bepaalde culturele oplossing voor het onbehagen in de cultuur is dus meteen getekend door het volle

⁹In deze redenering zouden we, tot op een bepaalde hoogte, de klassieke opsplitsing van het verlangen tussen zijn (neurotische) verdringing en zijn (culturele) sublimering kunnen terugvinden; waarbij dan, dank zij de psychoanalyse, voor het subjeet zelve de neurotische kant van zijn verlangen op de achtergrond raakt tegenover de culturele waarde van de sublimering van dat verlangen. Ik denk dat dit inderdaad, voor een stuk, zo is. Alleen moeten we dan wel dat concept van de sublimering niet als alleen zaligmakende oplossing voor het onbehagen in de cultuur bekijken. De sublimering is misschien wel het eerste Freudiaanse woord voor de culturele instituties of de 'Culturwahl' van een subjeet, maar zeker niet het laatste Lacaniaanse woord daarover.

besef van de onmogelijkheid ervan.¹⁰

Tegenover het subjeet dat op één welbepaalde culturele institutie gokt, staat het subjeet dat geen culturele betekenis heeft doordat het, in termen van die cultuur, noch mossel (bijvoorbeeld wetenschapper) noch vis (bijvoorbeeld religieus) is. Dit laatste subjeet ziet dan ook nergens echt problemen, voor hem bestaat er geen reële onmogelijkheid - wat inderdaad het beeld van de debiliteit oplevert. De enige echte problemen voor dergelijk subjeet zijn die van zijn neurose, psychose of perversie, problemen die niet van de orde van de onmogelijkheid maar van de orde van de machteloosheid zijn.

Op het einde van een analyse kan het subjeet dus gokken op één der bestaande culturele instituties, maar ook op de nieuw uitgevonden culturele institutie van de psychoanalyse. Als mogelijke oplossing laat elk van die culturele instituties toe om een ander facet onder ogen te zien van het onmogelijke probleem waarin de cultuur de mens plaatst. De onmogelijkheid waarvoor de psychoanalyse, als mogelijk antwoord, de ogen opent is die van de seksuele verhouding, of, wat daarvan de oorzaak is, het niet bestaan van De Vrouw.¹¹

Zeer schematisch kunnen we zeggen dat Lacans psychoanalyse het antwoord is op het niet bestaan van De Vrouw, zoals Freuds psychoanalyse het antwoord is op het niet bestaan van God.

Na de dood van God heeft de Westerse cultuur, onder andere onder de gedaante van de vader van Dostojewski's Karamazov, een moment lang gevreesd dat dan alles toegelaten zou zijn; men kon dan evengoed meteen zijn vader vermoorden. In Freuds analytische kliniek bleek echter het tegendeel: na de dood van god bleek niets meer toegelaten, alles ontaardde tot een pure Über-Ich verplichting. Het belang dat Freud hechtte aan de analyse van de oedipale vader kan gelezen als zijn poging om een minder dwingende en schuldbeladen verhouding tot die God-de-Vader tot stand te brengen - en van daaruit ook een volledig onder ogen zien van het traumatische moment van zijn dood waardoor hij tot een betekenaar werd.

Het is pas na Freud, en misschien voor een groot deel juist ook dank zij Freud, dat de Westerse cultuur in een moment van seksuele bevrijding, op traumatische wijze gekonfronteerd is geworden met het reële gegeven dat De Vrouw niet bestaat, en dat er bijgevolg geen vooraf gegeven seksuele verhouding tussen man en vrouw mogelijk is. Ook hier weer was de eerste cynische reflex dat dan alles mogelijk zou zijn, thans op het gebied van de seksualiteit. Vanaf dat moment leek het vooral een kwestie van elk op zijn eentje, in een soort sadiaanse cultus van de infantiele polymorf perverse seksualiteit, zoveel mogelijk plezier te puren niet alleen uit het eigen verbrokkeld lichaam maar ook uit dat van het ander geslacht. Maar ook hier weer diende de psychoanalyse in haar kliniek het tegendeel vast te stellen: niet alleen op het gebied van de seksuele verhouding tussen man en vrouw maar ook op dat van het solitaire genot bleek uiteindelijk zo goed als niets meer mogelijk, uiteindelijk bleek de hele seksualiteit als één helse externe dwang ervaren te worden.

Het is op dit punt dat de psychoanalyse, ten tweeden male en thans onder de gedaante van Lacan, een bepaalde culturele betekenis kan toekomen. In eerste instantie was het al niet omdat God-de-Vader niet bestaat dat het subjeet niet verplicht zou zijn om daarmee toch een bepaalde verhouding te hebben - wat Freud dus heeft geprobeerd te installeren. Idem voor De Vrouw nu: ook met De Vrouw die niet bestaat, met dat gemis, moet het subjeet toch een bepaalde verhouding vinden. Of nog anders gezegd: het is niet omdat het seksuele verlangen geen objekt heeft dat daaraan is aangepast, dat de oplossing erin zou bestaan van zijn seksualiteit, op cynische wijze, volledig binnen het auto-erotische register te beleven of zelfs volledig te laten schieten. Desondanks moet het subjeet toch iets doen met zijn seksualiteit, het moet iets maken van die

¹⁰Op dat moment neemt met de woorden van Pessoa, het universum zijn vorm weer aan zonder hoop noch ideaal.

¹¹Wie echter niet radikaal op die psychoanalyse als nieuwe culturele institutie gokt, maar op twee paarden wedt, bijvoorbeeld de religie en de psychoanalyse of zelfs de wetenschap en de psychoanalyse, die zal blind moeten blijven voor de onmogelijkheid van de seksuele verhouding. Dat maakt bijvoorbeeld de impasse uit van de egoanalyse.

seksualiteit op de plaats van het ontbrekende objekt of De Vrouw die niet bestaat. Dit is niet alleen Lacans analytische ethiek van "ne pas céder sur son désir", maar ook zijn analytische belofte van "du nouveau dans l'amour".